

7; 15. Населення в містах України (за даними Всесоюзного міського перепису 15 березня 1923р.) // Статистика України. Серія І. Демографія. Вип. 3. Т. 2. – Харків, 1925. – С. 124-127; 16. Населення в містах України (за даними Всесоюзного міського перепису 15 березня 1923р.) // Статистика України. Серія І: Демографія. Вип. 3. Т. 2. – №77. – Харків, 1925. – С. 124-127; 17. Якубова Л.Д. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР (20-і – початок 30-х років XX ст.) – К., 2004. – С.369; 18. Україна. Статистичний щорічник. – Харків, 1926. – С.6; 19. Степанчук Ю.С. Місце робітників у соціальній структурі населення Поділля в період нової економічної політики. // Наукові записки. – Вип.4. – С.84; 20. Україна. Статистичний щорічник. – Харків, 1926. – С.6; 21. Трухманова С.Л. Вплив зайнятості міського населення Поділля на тип кожного міста 20-х – початку 30-х рр. XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім.М.Коцюбинського. Вип.ІІІ. Серія: Історія: Збірник наукових праць. / За заг.ред.проф. П.С.Григорчука. – Вінниця, 2001. – С.75; 22. Там само. – С. 76; 23. Україна. Статистичний щорічник. – Харків, 1926. – С.6; 24. Там само – С.7-8; 25. Там само – С.7-8; 26. Там само – С.7-8; 27. Степанчук Ю.С. Місце робітників у соціальній структурі населення Поділля в період нової економічної політики. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім.М.Коцюбинського. Вип.4. Серія: Історія: Збірник наукових праць. / За заг.ред.проф. П.С.Григорчука. – Вінниця, 2002. – С.84; 28. Подгаецкий В.В. Города Украины в годы НЕПа (вариант клиометрического подхода к анализу социальных структур).- Днепропетровск, 1994.- С. 66.

О.О. Стадник

ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ПОДІЛЛІ В 20-ТІ РР. XX СТ.

У світлі сучасної політичної ситуації в Україні зростає необхідність у глибокому дослідженні її історії, об'єктивному аналізі механізму формування і функціонування органів влади. Особливо актуальним є дослідження принципів діяльності Рад на різних етапах української історії, зокрема, в 20-30-х рр. XX ст., коли відбувалося становлення системи органів влади. На сьогоднішній день стало можливим вивчення та переосмислення даної проблеми з нових позицій, на базі місцевих матеріалів, а саме, на прикладі Поділля як однієї з частин України, де проглядалися й загальні тенденції, й певні особливості.

Дана проблематика не набула широкого висвітлення у наукових дослідженнях, хоча значна кількість дотичних до теми питань порушувала. Однак у радянській історіографії проблема висвітлювалася однобоко, без аналізу причин та наслідків процесу розвитку радянського виборчого права.¹ Формування місцевих органів влади в Україні загалом і на Поділлі зокрема знайшли певне відображення в літературі, присвяченій окремим галузям радянського будівництва.² Після проголошення незалежності України з'явилися перші публікації, пов'язані з новим підходом до оцінки подій політичного життя України в 20-х рр. XX ст.³ На даному етапі на базі нових архівних матеріалів є можливість більш ґрунтовно дослідити цю проблему, висвітлити реальне ставлення до радянської влади на селі, охарактеризувати роль Рад у системі влади.

Після встановлення більшовицької влади в Україні однією з вагомих сфер її діяльності стало так зване радянське будівництво, створення мережі Рад із контрольованим складом депутатів. Ради від часу свого виникнення ніколи не мали фактичної політичної влади, оскільки створювались і діяли під контролем комуністичної партії. Органи радянської влади були лише вітриною або фасадом, за яким приховувалася реальна влада партії. Узурпація владних функцій Рад компартійними структурами відтворювалася під час кожного оновлення їхнього складу. Тому вибори до органів радянської влади завжди були для партійного апарату справою величезного політичного значення. Щоб утримати контроль над країною, партія розробила таку виборчу процедуру, яка дозволяла їй штучно підбирати персональний склад органів влади за всіма параметрами: класовим походженням, партійною приналежністю, демократичними ознаками, особистими якостями. Для цього проводилася ретельна підготовка виборчих кампаній, перевірка списків виборців, продумувалися всі заходи агітаційного характеру. Вибори до Рад у 20-30-х рр. XX ст. не стільки втілювали права громадян самостійно вирішувати питання місцевого значення, скільки реалізовували демократичними способами та методами процес радянзації населення України в цілому і Поділля зокрема.

30 березня 1921 р. Президія ЦВК своєю постановою «Про регулярні перевибори Рад і про скликання у встановлені строки з'їздів Рад» визначила, що перевибори місцевих органів влади – міських, сільських, селищних рад, волвиконкомів, а також комнезамів – повинні проводитися через кожні шість місяців.⁴ 8 березня 1922 р. було встановлено продовження повноважень у всіх місцевих Рад до одного року.⁵ Єдиних термінів проведення виборів не існувало. Зазвичай вони передували з'їздам Рад. Встановлення точних дат було прерогативою виконкомів, у разі потреби вони мали право й переносити терміни перевиборів.

На початку 20-х рр. XX ст. позиції радянської влади на Поділлі були надзвичайно слабкими. Поділля було останньою територією України, де залишалися війська УНР. Ця обставина поряд з реалізацією більшовиками політики «воєнного комунізму» створювала своєрідні умови для радянського будівництва в краї і була однією з причин того, що на Поділлі до середини 1921 р. діяли лише тимчасові надзвичайні органи влади в особі губернських міських, повітових, волосних і сільських ревкомів. Тут не скликалися з'їзди Рад і не були створені постійні органи радянської влади – Ради та їх виконавчі комітети.⁶ Формування радянської системи органів влади у краї почалося після виборів до Рад у червні 1921 р.⁷

Всіх селян закликали до перевиборів представницьких органів влади «Товариші незаможні селяни! На 5 липня призначено губернський з'їзд Рад Поділля. Зараз по всіх повітах, волостях і селах відбуваються перевибори сільських рад і повітових виконкомів. Виконати завдання НЕПу ми зможемо тоді, коли утворимо на місцях міцну владу».⁸ Але практика утворення рад робітничих і селянських депутатів у цей період показала, що туди обиралися представники з різними політичними поглядами та прагненнями. Наявність у Радах певного політичного плюралізму заважала більшовикам проводити свою політику. Особливо це стосувалося сільських рад, до складу яких під час виборчої кампанії 1921 р. увійшов значний відсоток заможних селян як найбільш впливових та авторитетних серед сільського населення. Тому перед більшовиками постало досить складне завдання обмежити, а по можливості взагалі ліквідувати вплив останніх на політичну ситуацію. Залучення селян до активної громадської діяльності в радах вимагало добору кандидатів за ознакою їх «революційності», що мало забезпечуватися маніпулюванням нормами представництва, незаконним позбавленням виборчих прав, висуванням партійних кандидатур та суто волонтерським відведенням кандидатів на виборах у ради. Для виконання цих завдань владі була необхідна певна політична база на селі та відповідне виборче законодавство.

Основною політичною базою на селі для більшовицького керівництва були комнезами. КНС повинні були здійснювати всі заходи для завоювання найбільшого впливу шляхом висування своїх найкращих членів у виконавчі комітети та Ради. Вони мали відвідувати їхні засідання, висловлювати там свої думки і побажання.⁹ Комітети незаможних селян виконували колосальну роботу зі зміцнення позицій радянської влади на селі, брали активну участь у виборчих комісіях і перевірці списків виборців. На загальних зборах комнезамів затверджувався єдиний список для голосування при виборах кандидатів. За їх вимогою зі списків виключалися і позбавлялися виборчих прав кандидати, що становили будь-яку небезпеку для більшовицького режиму.

Однак із впровадженням НЕПу разом з економічним зміцненням селян-власників активізувалося і їх прагнення до оволодіння політичною владою. У резолюції травневого 1922 р. ЦК КП(б)У вказувалося, що «цьому натискові куркульсько-петлюрівської стихії наша партія зможе вчинити опір тільки в тому разі, якщо вона на селі буде, як і раніше, спиратися на верстви батрацтва і незаможного селянства».¹⁰ Залученням членів КНС до рад державна партія попереджувала про прояв політичної активності основної селянської маси. У результаті кампанії перевиборів Ради перетворюються на арену боротьби за владу на селі між членами КНС та іншими верствами села. Так у доповідній записці подільської комісії незаможних селян від 26 грудня 1922 р. зазначалося: «Перевибори рад на Поділлі пройшли не так, як очікувалось. Мала місце боротьба між куркулями і незаможним селянством, були випадки, коли куркулі поряд із списками незаможників виставляли свої. Мали місце кулачні розправи і зривання виборів куркулями.»¹¹ Секретар Проскурівського повітового комітету КП(б)У повідомляв, що Проскурівщина не зможе забезпечити необхідний для партії успіх. Навіть більше, недостатня ясність політичного обличчя села, слабкість більшовицького впливу, наявність підпільних петлюрівських організацій дають підставу вважати, що кампанію перевиборів з особливим успіхом для себе спробують використати політичні опоненти радянської влади. Навіть «опрацьоване по-радянськи» село може бути лише частково ними загітоване.¹²

Аналізуючи результати передвиборної кампанії 1922 р., губернська виборча комісія зробила висновки, які вилилися в «Тези по передвиборній кампанії». У них зокрема йшлося: «Минула виборча кампанія дещо посилила низовий апарат незаможними елементами, ряд заходів організаційного характеру зміцнив наш низовий апарат і значною мірою зблизив його з населенням; в цьогорічних виборах наш апарат відносно адаптований до виконання найважливіших завдань, заходів, що проводяться в інтересах найбіднішого селянства і виборча кампанія, забезпечивши сільські ради однорідним класовим складом, повинна дати гарантію правильного проведення в життя директив комуністичної партії та радянської влади».¹³

На початку 1923 р. всі дані з місць до Подільського губернського комітету КП(б)У про

становище на селі говорили про послаблення незаможного та середнього селянства, придушеного податковим пресом. Відчувалося значне пожвавлення заможних селян, які вдало використовували сприятливу для них ситуацію для агітації, спрямованої проти сплати податків.¹⁴

Участь у виборах 1923 р. на селі взяло всього 38% виборців. У деяких округах краю ця цифра різко змінюється. Якщо у Вінницькій окрузі вона становила 27,5%, у Тульчинській – 30%, Кам'янецькій та Могилівській – по 40%, то у Гайсинській – 57%. Гайсинська округа, одна з найвідсталіших по губернії, виявилася на першому місці щодо активності виборців.¹⁵ Однак поряд з високою активністю виборців на Гайсинщині відбулася найбільша кількість сутичок між незаможними селянами й куркулями, і в результаті виборчому довелося розпустити цілу низку сільських Рад.

Істотні зміни у виборчі правила були внесені у 1924 р. Була дещо розширена соціальна база виборців за рахунок так званого неорганізованого населення - кустарів і ремісників, прийняті заходи для наведення порядку в процедурі виборів. Вибори анулювалися, якщо в них брало участь менше 35% виборців або надходили скарги.¹⁶ Виборчою кампанією 1924 р. на Поділлі були поставлені наступні завдання: привернути до участі у виборах широкі селянські маси, поряд з незаможниками втягнути у вибори середняків та використати вибори для загального перегляду радапарату. Унаслідок цієї кампанії по губернії було обрано 1205 сільрад з 25 548 членами. За соціальним та партійним складом маємо такі дані: членів КП (б) У і кандидатів – 3,2%, якщо додати членів КСМУ – 4,8%. Це все комуністи, що проживали на селі, тому навіть при найбільшому бажанні обрати більше комуністів у сільради було неможливо. Членів КНС було 66%, робітників та червоноармійців – 7,2%. Отже, у сільських радах нараховувалося 7,8% пролетарських та напівпролетарських елементів, пов'язаних міцними узами з компартією.¹⁷ Наведені цифри говорять про поступове завоювання більшовиками впливового становища у Радах. Проте це не означає відсутності опозиції до радянської влади. Так у Немирівському районі перевибори відбувалися повільніше й були завершені пізніше встановленого терміну через те, що його населення, переважно куркульське і віруюче, було проти визначених КНС та райвиборчкомом кандидату р. Подібні випадки траплялися й в інших селах, і скрізь більшовики, не маючи можливості протистояти заможним селянам чисельно, просто скасовували передвиборні зібрання або результати виборів і призначали повторні, котрі проходили «більш вдало й цілком відповідали своєму призначенню».¹⁸ Отже, за положенням «Про виборчі права громадян та порядок проведення виборів», прийнятим у вересні

1924 р., у селян-власників з'явилася реальна можливість увійти до складу Рад. Однак члени КНС прагнули будь-що-будь не допустити в Ради своїх політичних суперників. Протиставляючи себе іншим верствам селянства, вони породжували у селян-власників прагнення об'єднатися з метою захисту власних інтересів. У середині 1925 р. ЦК КП(б) У змушений був неофіційно визнати, що замість союзу незаможника із середняком фактично склався союз середняка із куркулем, який був особливо небезпечним для режиму. Настрої, що панували на селі, яскраво виявилися під час часткових перевиборів Рад навесні 1925 р., які здебільшого закінчувалися провалом кандидатур членів КНС і комуністів та зміцненням позицій селян-власників.¹⁹ Загроза втратити свій вплив у радах змусила державну партію шукати вихід. Рішенням липневого 1925 р. пленуму ЦК КП (б) У комнезами були позбавлені виконання адміністративних функцій і перетворилися на добровільні організації, а проголошений ще з осені 1924 р. курс «Обличчям до села» нівелював питання розшарування селянства.²⁰

Однак поряд з такими кроками у наступному році збільшилася кількість «позбавленців». Так згідно з постановою ЦВК УСРР та РНК «Про вибори до Рад» 1926 р. виборчих прав на селі позбавлялися: а) землероби, що застосовують найману працю, сезонну чи постійну, в такому об'ємі, який розширює їх господарство за межі трудового; б) землероби, що мають поряд із землеробським господарством промислові заклади (млини, крупорушки тощо) із застосуванням найманої праці; в) особи, що підпорядковують собі оточуюче населення шляхом систематичного надання їм у користування наявних у них сільськогосподарських машин, робочої худоби тощо, чи тих, хто постійно займається наданням населенню кредитів; г) ремісники, що вдаються до найму постійної робочої сили.²¹

Значні порушення виборчого законодавства існували також і стосовно національних меншин, особливо німців та євреїв.

У результаті виборів 1926 р. до складу сільських рад Поділля було обрано 64,6% незаможників.²² Порівняно з минулим роком значно збільшилася кількість середняків у сільрадах – з 15,4% до 32,6%.²³ Однак за час передвиборчої кампанії 1926 р. виявилось, що низові партійні

організації провели недостатню роботу щодо залучення активу села, тому траплялася ціла низка випадків провалу потрібних кандидатур, у сільради їх було обрано лише 5,3%.

Завданнями передвиборчої кампанії 1927 р. , як і попередніх, було залучення якомога більшої кількості незаможників та середняків до участі у радах. Однак поряд з цим зростав список позбавлених. Відсоток позбавлених права голосу серед сільських жителів Поділля дорівнював 4,6%, що перевищувало загальноукраїнську норму на 0,2%.²⁴ Причому, великою залишалася кількість осіб, незаконно позбавлених виборчих прав. А позбавлення виборчого права тягнуло за собою важливі наслідки – позбавленці могли бути обкладені додатковим або спеціальним податком, виключені з членів профспілок, втратити права на пенсію й соціальне забезпечення, навчання дітей, вступ до ВНЗ. Тому для багатьох відновлення у виборчих правах було досить принциповим. Отже, радянська влада шляхом періодичного звуження та розширення кола осіб, позбавлених виборчого права, намагалася збільшити кількість своїх прихильників у складі органів влади.

Політичний стан краю під час перевибірчої кампанії 1928 р. характеризувався тим, що зростання впливу елементів соціального господарства зумовило політичне розшарування та загострило класову боротьбу на селі. Цілком логічно, що за такого становища була проведена ретельна перевірка виборчих комісій на предмет виявлення ворожих радянській владі елементів та позбавлення їх виборчих прав,²⁵ поряд з цим було багато випадків недотримання встановленого виборчого законодавства.

Пересічна явка виборців складала 58,7%. Склад новообраних рад наступний: за партійністю – 8,8% членів партій, 60% членів КСМУ, 54% членів КНС; за соціальним складом – селян – хліборобів – 79,2%; сільськогосподарських наймитів – 3,4%; сільської інтелігенції – 5,3%.²⁶

Наведені факти свідчать про те, що до нового складу Рад проходили кандидати, виставлені партією, КСМ та бідняцькими організаціями села.

Отже, 20-ті рр. XX ст. – період встановлення та зміцнення радянської влади на Поділлі. Він характеризується боротьбою більшовицької партії за вплив на селі, яка мала на меті створення органів влади, підконтрольних партії. Виборчі кампанії повинні були забезпечити реалізацію цих завдань. Аналізуючи результати виборів, можна зробити висновок, що це їм вдалося. Незважаючи на те, що активність виборців у Подільському селі залишалася низькою (від 37% до 55%), а у багатьох місцевостях населення негативно ставилося до кандидатів від комуністичної партії, висуvalo вимоги таємного голосування, відмовлялося голосувати списками, партійні комітети визначали склад виборчих комісій, виборчі програми, контролювали висунення кандидатів, делегатів на з'їзди, санкціонували призначення працівників на відповідальні посади виконкомів. Характерним явищем було скасування результатів виборів там, де до Рад потрапляли «ворожі класові елементи» та дострокове звільнення окремих їх працівників. У наслідок цього склад місцевих рад Поділля був логічним наслідком цієї системи виборів. Сформовані у такий спосіб органи влади у своїй діяльності були повністю підпорядковані більшовицькому керівництву.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Петровський Г.І. Ради в боротьбі за генеральну лінію партії – Х., 1931; Слущкий О.Б. Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926-1929 рр.).- К., 1957; 2. Бабій Б.М. Українська радянська держава в період відбудови народного господарства (1921-1925 рр.).-К., 1957; Гришаев В.В. Строительство Советов в деревне в первый год социалистической революции. - М., 1967; Василенков П.Т. Советы народных депутатов: Организация и деятельность. - М., 1983; 3. Вороненко В. Перші Ради на Україні // Під прапором ленинізму. - 1990.- №20; Коржихина Т.П. Политическая система СССР в 20-30-е гг. // Политические системы СССР и стран Восточной Европы: 20-60-е гг.- М., 1991; Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.).- К., 1999; Мельничук О.А. Боротьба за владу на селі в 1920-1925 рр. : сільські Ради проти комнезамів // Нова політика. - 1998.- №2; 4. Гонтар А.В. Городские Советы Украины: история становления и развития (20-30-е годы).- К., 1990.- С.88; 5. Там само. - С.92; 6. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919-1920): Збірник документів і матеріалів. - К., 1957.- С.997; 7. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО).- Ф.255.- Оп.1.- Спр. 51.- Арк.108; 8. ДАВО.- Ф.р. 2625.- Оп.1.- Спр. 44.- Арк.27; 9. ДАВО.- Ф.1.-Оп.1.-Спр. 424.- Арк.15; 10. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1929).- К., 1996.- С.271; 11. Мельничук О.А. Боротьба за владу на селі в 1920-1925 рр. : сільські ради проти комнезамів // Нова політика.-1998.-№2.-С.35; 12. ДАВО.- Ф.1.- Оп.1.- Спр. 1010.-Арк.36; ДАВО.- Ф.1.- Спр. 426.- Арк.26; 14. ДАВО.- Ф.1.-Спр. 7.- Арк.25; 15. ДАВА.- Ф.1.- Оп.1.- Спр. 427.- Арк.3; 16. Бабій Б.М. Вказана праця. - С.217; 17. ДАВО.- Ф.1.-Оп.1.-Спр. 427.-Арк.2; 18. ДАВО.- Ф.1.- Оп.1.- Спр. 429.- Арк.87; 19. Мельничук О.А. Вказана праця. - С.36; 20. Венер М. Лицом к деревне: Советская власть и крестьянский вопрос // Отечественная история. - 1993.- №5.- С.92; 21. Материалы к избирательной кампании 1928-1929 года.- Х., 1928.- С. 11-12; 22. ДАВО.- Ф.31.- Оп.1.- Спр. 127.- Арк.7; 23.